

โครงการศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านในจังหวัดพัทลุง กรณีการศึกษา วิจัย และฟื้นฟูภูมิปัญญาเกษตรกรรมของชุมชนนางตุง

A Study Project on Popular Wisdoms in Phatthalung Province: a Case Study,
Research, and Restoration of Agricultural Wisdoms in Panangtung Community.

วิจิตรา อมรวิริยะชัย¹ ปาจารย์ เรืองกลับ¹ บัณฑิต ทองนวล¹ และนันทยา พนมจันทร์²

Wijitttra Amonwiryachai, Pajaree Ruangklub, Bandid Tongnune and Nantiya Panomjan

บทคัดย่อ

การศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านในจังหวัดพัทลุง : กรณีศึกษา วิจัย ฟื้นฟูภูมิปัญญาเกษตรกรรมของชุมชนนางตุง ในพื้นที่หมู่ที่ 5 บ้านท่าช้าง ตำบลนางตุง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง โดยใช้วิธีการศึกษาข้อมูลพื้นฐานของชุมชน ลงพื้นที่ภาคสนาม รวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (interview) ใช้วิธีการสนทนากลุ่ม (focus groups) และร่วมหาข้อสรุปพัฒนาเป็นโจทย์การวิจัยเชิงปฏิบัติการโดยชุมชนมีส่วนร่วมค้นหารูปแบบการฟื้นฟูวัฒนธรรมข้าว และการทำแปลงทดลองนาอินทรีย์ ผลการศึกษาสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรมการทำนา มี 3 ประเภท คือ 1) ภูมิปัญญาด้านการเลือกสรรและใช้ปัจจัยการผลิต ประกอบด้วย ภูมิปัญญาการเลือกที่ดินที่มีความสัมพันธ์กับโครงสร้างของดิน พันธุ์ข้าว ฤดูกาล 2) ภูมิปัญญา ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม ที่สอดคล้องกับขั้นตอนการทำนา 3) ภูมิปัญญาด้านการบริโภคและการใช้ประโยชน์จากข้าวในแต่ละช่วงเวลาการเจริญเติบโตใช้ประโยชน์ด้วยภูมิปัญญาที่เหมาะสม นอกจากนี้การศึกษาค้นคว้า พบว่าการใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการโดยชุมชนมีส่วนร่วมหารูปแบบการฟื้นฟูภูมิปัญญาการทำนาตามลักษณะปฏิบัติได้ 2 ลักษณะ คือ 1) ลักษณะบุคคล เช่น การขอขมาเจ้าที่นา แรกไถนา แรกดำนา แรกปักกล้า และแรกเก็บข้าว 2) ลักษณะความร่วมมือของชุมชน เช่น การกวนข้าวยาโค ข้าวยาคูด การทิมข้าวเมา (ข้าวหม่าว) และการทำขวัญข้าว มีการร่วมพัฒนาโจทย์วิจัยจัดทำแปลงสาธิตการทำนาอินทรีย์ เกิดเป็นทางเลือกของชุมชนในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม ลดต้นทุนการผลิตที่ควบคู่กับการฟื้นฟูภูมิปัญญาการทำนาได้อย่างสอดคล้องและเหมาะสมกับพื้นที่

คำสำคัญ :

¹ วิทยาลัยภูมิปัญญาชุมชน มหาวิทยาลัยทักษิณ

¹ College of Local Wisdom, Thaksin University.

² คณะเทคโนโลยีและการพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยทักษิณ

² Faculty of Technology and Community Development, Thaksin University.

Abstract

The study project of popular wisdoms in Phattalung province: the study, research, and restoration of agricultural wisdoms in Panangtung community located at moo 5, Tha Chang village, Phanangtung sub-district, Kuan Kanun district, Phattalung province, was done by various data collections. Primitive data of the community was studied and field work was systematically operated by the research methods of in-depth interview, and focus group discussion. Then, the data gathered was developed to be reached for a conclusion of the action research problems. With respect to this, it was important to state that the community took part in seeking for the patterns of rice culture restoration and experimental plots for organic rice fields. The result of the study project revealed that popular wisdoms concerning agriculture of rice farming could be categorized into three groups: 1) wisdoms with regard to selection and factors of production in which the wisdoms of land selection corresponding to soil structures, rice breeds, and seasons were included, 2) wisdoms, beliefs, customs, and rites concordant with rice farming, and 3) wisdoms involving rice consumption and rice utilization with appropriation in each period of growth. Apart from these, it was also found that the process of participatory action research in which the community took part of seeking for restoration of rice farming wisdoms was to be classified into two practical characteristics: individual and community cooperation. In connection with the former; apology to guardian spirits of rice fields at the beginning of rice plough, rice seedlings' transplantation, paddy sprouts' transplantation in the fields, and rice harvest was made. Concerning the community cooperation, such related activities as stir of Yaku or Yakoe (young rice milk), pounding Khao Mao (rice flakes), and performing ritual of rice spirits (ceremony for encouragement for rice) were collaboratively done. Furthermore; with the cooperation, the research problems were developed for demonstration plots of organic rice fields. These provided the community with good options for solving environmental problems, reducing production costs, and restoring rice farming wisdoms appropriately to and *concordantly with* the community's areas.

Key Word : restoration of rice farming, wisdoms

บทนำ

สังคมไทยมีลักษณะเด่นเป็นสังคมเกษตรกรรมมาเป็นเวลาอันยาวนาน และอาชีพเกษตรกรรมทางเศรษฐกิจสำคัญอย่างหนึ่งของสังคมไทยที่คงอยู่กับคนไทยและสังคมไทยมาตลอดทุกยุคทุกสมัยคือการทำนา โดยชาวนาทำนาผลิตข้าวเป็นสินค้าออกสำคัญของไทยมานานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน นอกจากนั้นในแง่เศรษฐกิจแล้ว อาชีพการทำนาก็ยังมีความสำคัญและผูกพันกับชีวิตของคนไทยอย่างลึกซึ้ง ก่อเกิดเป็นแบบแผน รูปแบบภูมิปัญญาการ

ทำนาของชาวนาในปัจจุบันหมู่บ้านชาวนาได้รับอิทธิพล และรับกระแสวัฒนธรรมจากภายนอกเข้าไปในชุมชน ทำให้หมู่บ้านชาวนาและชาวนาเหล่านั้นเปลี่ยนแปลงไปหลายด้าน และการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีผลกระทบต่อ ภูมิปัญญาการทำนาในชุมชนนั้นๆ ดังนั้น เพื่อให้ภูมิปัญญาการทำนายังคงอยู่ และมีการปรับใช้ได้อย่างเหมาะสม ในแต่ละชุมชน ซึ่งจากการศึกษาครั้งนี้ ได้ทำการศึกษาภูมิปัญญาชาวนาบ้านในจังหวัดพัทลุง : กรณีศึกษา วิจัย พื้นฟู ภูมิปัญญาเกษตรกรรมของชุมชนนางตุง ในพื้นที่หมู่ที่ 5 บ้านท่าช้าง ตำบลพนางตุง อำเภอควนขนุน จังหวัด พัทลุง โดยเฉพาะภูมิปัญญาการทำนา เพื่อศึกษาภูมิปัญญาชาวนาที่เกี่ยวกับเกษตรกรรมการทำนา และหา รูปแบบการฟื้นฟู ภูมิปัญญาการทำนาของชุมชนหมู่ที่ 5 บ้านท่าช้าง ตำบลพนางตุง อำเภอควนขนุน จังหวัด พัทลุง พร้อมทั้งร่วมกันพัฒนาจิตวิทยวิจัยเชิงปฏิบัติการโดยชุมชนมีส่วนร่วมในรูปแบบที่เหมาะสม และสอดคล้อง กับวิถีชีวิตเป็นสำคัญ

วัตถุประสงค์

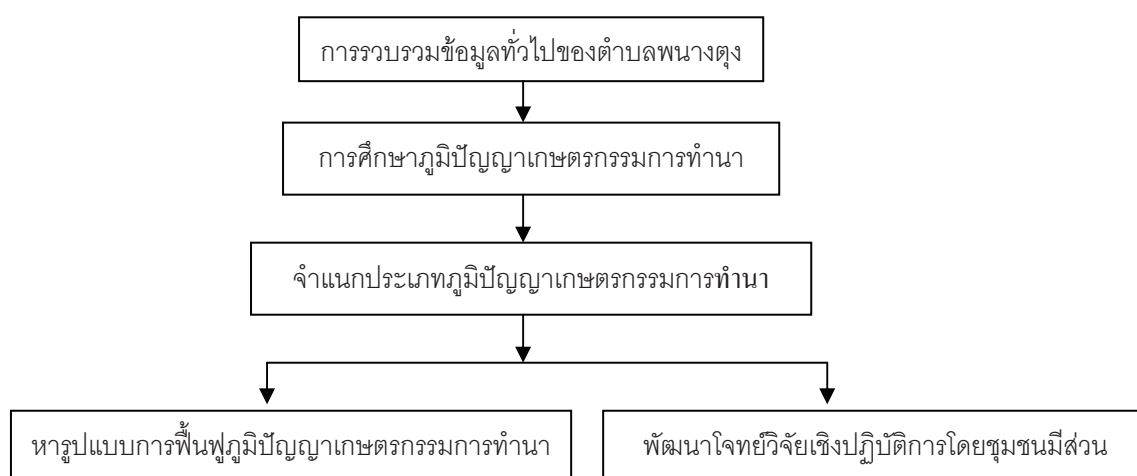
1. เพื่อศึกษาภูมิปัญญาเกษตรกรรมการทำนาของชุมชนนางตุง
2. เพื่อ หารูปแบบการฟื้นฟู ภูมิปัญญาเกษตรกรรมการทำนาชุมชนนางตุง
3. เพื่อการร่วมพัฒนาจิตวิทยวิจัยเกี่ยวกับภูมิปัญญาเกษตรกรรมโดยชุมชนมีส่วนร่วม

นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

ภูมิปัญญาการทำนา หมายถึง ลักษณะทางกายภาพ รูปแบบ วิธีการ กระบวนการเครื่องมือ เครื่องใช้ ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ วัฒนธรรม สภาพแวดล้อม จนกลายเป็นเอกลักษณ์ทางสังคม และมีการสืบทอด จากบรรพบุรุษ

การฟื้นฟู หมายถึง การรื้อฟื้นสิ่งที่ตึงามที่หายไป เลิกไป หรือกำลังจะเลิกให้กลับมาเป็นประโยชน์

กรอบแนวคิดในการวิจัยและวรรณกรรมสนับสนุนกรอบแนวคิด

1. รวบรวมข้อมูลทุติยภูมิและปฐมภูมิทั่วไปของตำบลพนาตุง และหมู่ที่ 5 ตำบลพนาตุง โดยออกสำรวจ สังเกต พูดคุยกับแกนนำทางการเมือง แกนนำทางธรรมชาติ เจ้าหน้าที่ของรัฐที่ปฏิบัติงานในพื้นที่และเกษตรกรในท้องถิ่น หลังจากนั้นจึงคัดเลือกหมู่บ้านที่ใช้เป็นตัวแทนในการศึกษา 1 หมู่บ้าน
2. การศึกษา เก็บข้อมูลในหมู่บ้านที่ศึกษา โดยวิธีการลงพื้นที่ภาคสนาม รวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (Interview) ใช้วิธีการสนทนากลุ่ม (Focus groups) ศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาเกษตรกรรมการทำนา ในอดีต มีรูปแบบ วิธีการอย่างไร ผลที่ได้รับ คือ อะไร
3. การวิเคราะห์ จำแนกประเภทภูมิปัญญาเกษตรกรรมการทำนา หมู่ที่ 5 บ้านท่าช้าง มีกี่ประเภท
4. การร่วมพัฒนาใจทวิวิจัยเชิงปฏิบัติการโดยชุมชนมีส่วนร่วม และหารูปแบบการฟื้นฟูภูมิปัญญาเกษตรกรรมการทำนา

วรรณกรรมสนับสนุนกรอบแนวคิด

ฉัตรทิพย์ และพูลศักดิ์ (2540) ศึกษาเศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต ได้กล่าวว่าหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต มีการผลิต 3 ลักษณะ คือ ทำนา ทำสวน และทำการประมง งานวิจัยชิ้นนี้ชี้ให้เห็นความเป็นอิสระของหมู่บ้านที่มีอาชีพต่างกัน มีความสมบูรณ์ทางด้านทรัพยากร สามารถเลี้ยงตัวเอง มีการแลกเปลี่ยนผลผลิต ให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทั้งภายในหมู่บ้าน และระหว่างหมู่บ้าน สามารถรวมเป็นเครือข่ายในแต่ละท้องถิ่น ทั้งยังสามารถจัดการตนเองในเครือข่ายได้เป็นอย่างดีด้วยสายใยวัฒนธรรม ทำให้ชาวบ้านมีความมั่นคงเข้มแข็ง รัฐและทุนนิยมเป็นสถาบันภายนอกมองว่าทุจริตเอาเปรียบหมู่บ้าน ลักษณะภาคใต้ที่เด่นที่สุด คือการแยกเป็น 2 ชั่ว เครือข่ายหมู่บ้านฝ่ายหนึ่ง รัฐกับระบบทุนนิยมอีกฝ่ายหนึ่ง

กิตติ (2549) ศึกษาเศรษฐกิจท้องถิ่นลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา : ศึกษาเฉพาะกรณีข้าวและยางพารา ตั้งแต่ พ.ศ.2439 – 2539 ได้กล่าวว่า สภาพชีวิตของชาวนา – ชาวสวนยาง ในอดีตมีชีวิตอย่างเรียบง่าย ผูกพันอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติ พึ่งพิงธรรมชาติ เพื่อการดำรงชีพ มีการปลูกข้าวเพื่อการบริโภค มีการผลิตที่ไม่สลับซับซ้อน ใช้แรงงานคนในครอบครัว แรงงานสัตว์เลี้ยง และเครื่องมือการผลิตต่างๆ มีการพึ่งพิงกันสูงในเครือญาติ เพื่อนฝูง ยึดโยงกันด้วยสายใยวัฒนธรรม เป็นวัฒนธรรมของ **การ**ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และมีจิตวิญญาณเชื่อมโยงระหว่างผู้คนกับความเชื่อนั้นได้อย่างแนบสนิท เห็นได้ชัดชาวนาเชื่อเรื่องแม่โพสพ อย่างลึกซึ้งและศรัทธา สะท้อนได้ชัดเจนในพิธีการทำขวัญข้าว

วิมล (2540) ได้ศึกษาภูมิปัญญาพื้นบ้านที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าว พบว่าภูมิปัญญาพื้นบ้านที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมข้าว ได้แก่ ภูมิปัญญาด้านการเลือกสรรและการใช้ปัจจัยการผลิต ภูมิปัญญาด้านการสร้างระบบรูปแบบ ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าวและพลังอำนาจ และภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านวัฒนธรรมการบริโภคและการดูแลรักษาข้าวที่ปรากฏในคติเรื่องขวัญข้าว

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2539) ได้ศึกษาค้นคว้าวิจัย “ภูมิปัญญาและกระบวนการเรียนรู้ของชาวนาบ้านไทย” งานวิจัยเรื่องนี้ ให้ภาพให้สาระความรู้ ความคิด และแนวทางการศึกษาภูมิปัญญาอย่างกว้างขวาง เฉพาะภูมิปัญญาทักษิณ ผู้วิจัยได้จัดแบ่งเป็น 6 ประเด็น สำคัญ คือ ภูมิปัญญาในการดำรงชีวิตตามสภาพแวดล้อมธรรมชาติ ภูมิปัญญาในการจัดเครือข่ายระบบความสัมพันธ์การพึ่งพา ภูมิปัญญาในหัตถกรรมพื้นบ้าน ภูมิปัญญาสมุนไพร

ยากกลางบ้าน ภูมิปัญญาเก่าแก่ของภาคใต้ ภูมิปัญญาที่ปรากฏเป็นโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ การใช้ภูมิปัญญาแก้ปัญหาและปรับตัวในบริบทที่เปลี่ยนไป

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องนี้ใช้วิธีการศึกษาข้อมูลพื้นฐานของชุมชน ลงพื้นที่ภาคสนาม รวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (interview) จำนวน 15 คน และใช้วิธีการสนทนากลุ่ม จำนวน 5 ครั้งๆ ละ 20-30 คน ของการเกษตรในชุมชนบ้านท่าช้างพร้อมทั้งนำข้อสรุปพัฒนาเป็นโจทย์การวิจัยเชิงปฏิบัติการโดยชุมชนมีส่วนร่วม และหารูปแบบการฟื้นฟูภูมิปัญญาเกษตรกรรมการทำนา

ผลการวิจัยและการอภิปรายผล

1. ลักษณะทั่วไปของหมู่ที่ 5 ตำบลพนางตุง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ลักษณะพื้นที่ของตำบลพนางตุง เป็นที่ราบสูงซึ่งอยู่ตรงกลางของตำบล โดยมีที่ราบลุ่มซึ่งล้อมรอบอยู่มีจำนวนหมู่บ้านอยู่ 13 หมู่บ้าน อาชีพของประชากรส่วนใหญ่ ทำนา ทำสวนยางพารา เลี้ยงสัตว์ และสานเสื่อกระจูด ด้านทรัพยากรมีพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ประมาณ 5,000 ไร่ มีแหล่งน้ำธรรมชาติ 5 แหล่ง หมู่ที่ 5 บ้านท่าช้าง เป็นหนึ่งใน 13 หมู่ของตำบลพนางตุง ตั้งอยู่บนที่ควน บริเวณรอบๆ เป็นที่นาและที่ลุ่มอยู่ห่างจากทะเลน้อยประมาณ 3 กิโลเมตร ชุมชนมีอาชีพหลากหลาย ทั้งทำนา ทำสวน หาปลา ฯลฯ ปัจจุบันบ้านท่าช้างเป็นหมู่บ้านขนาดกลาง มีจำนวนครัวเรือน 224 ครัวเรือน กลุ่มอาชีพมีความสัมพันธ์กับประเพณีและวัฒนธรรม โดยทุกกลุ่มภายในชุมชนช่วยกันพัฒนาสังคม

2. การศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาเกษตรกรรมการทำนา พบว่าภูมิปัญญาชาวบ้านที่เกี่ยวกับเกษตรกรรมการทำนา พิจารณาตามขั้นตอนสามารถจำแนกได้ 3 ประเภท คือ 1) ภูมิปัญญาด้านการเลือกสรรและใช้ปัจจัยการผลิต ประกอบด้วยภูมิปัญญาการเลือกที่ดินที่มีความสัมพันธ์กับโครงสร้างของดิน พันธุ์ข้าว ฤดูกาล เป็นต้น ก่อเกิดภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบการทำนาที่หลากหลายรูปแบบ ได้แก่ พื้นที่นาตอนต้นทิศตะวันตกของหมู่บ้าน เหมาะสมสำหรับพันธุ์ข้าวเบา เช่น ข้าวยาโค ข้าวรากแห้ง และพันธุ์ข้าวกลางปี เช่น ข้าวช่อดำ ข้าวช่อจำปา ส่วนพื้นที่นาลุ่มหรือพื้นที่นาลึกใช้ชลประทานและพื้นที่นาลุ่มมากติดแม่น้ำปากประ เหมาะสมสำหรับปลูกข้าวพันธุ์หนัก เช่น ข้าวนางทอง ข้าวช่อจังหวัด นอกจากนั้นในอดีตมีการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการสังเกตดิน ฟ้า อากาศที่สัมพันธ์กับพืช และสัตว์ เพื่อพยากรณ์การเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ เช่น การสังเกตการบานของดอกชุมเห็ด เชื่อว่าถ้าบานตลอดข้อแสดงว่าฝนจะหยุดตก ชาวนาก็จะไม่มั่นใจต่อการปักดำ 2) ภูมิปัญญา ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม พบว่าก่อนเริ่มการทำนา ชาวนาจะมีการขอขนาอุบายบอกกล่าวแก่เทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ช่วยคุ้มครอง เมื่อเริ่มการเพาะปลูก มีพิธีกรรมความเชื่อ เช่น การแรกไถนา แรกปักดำ ต่อไปจะเป็นพิธีกรรมเพื่อการบำรุงรักษา สุดท้ายเป็นพิธีกรรมเพื่อฉลองหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยว โดยชุมชนชาวนามีระบบความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมอันเนื่องด้วยแม่โพสพอย่างต่อเนื่องและยาวนาน เรียกพิธีกรรมโดยรวมว่า “การทำขวัญข้าว” 3) ภูมิปัญญา ด้านการบริโภคและการใช้ประโยชน์จากข้าว ชุมชนชาวนานำข้าวในแต่ละช่วงเวลาการเจริญเติบโตใช้ประโยชน์ด้วยภูมิปัญญาที่เหมาะสม พบว่าข้าวระยะดีควน นำมาทำขนมถน ลักษณะคล้ายขี้มด ข้าวระยะข้าวแตกรวง

ผลผลิตเป็นน้ำมัน นำมาประกอบพิธีการทวงข้าวยาคุ ข้าวยาโค ข้าวมธุปายาสยาคุ ข้าวระยะสุก นำมาบริโภค ข้าวเหนียวสุก นำมาคั่วดอก

3. การประชุมกลุ่มย่อย เพื่อทบทวนคัตสรรภูมิมิปัญญาแต่ละขั้นตอนที่เหมาะสมและสอดคล้องวิถีชีวิต และบริบทของชุมชนในปัจจุบัน เกิดเป็นรูปแบบการฟื้นฟูภูมิมิปัญญาการทำนาของหมู่ที่ 5 บ้านท่าช้างตามขั้นตอนการผลิตใน 2 ลักษณะ คือ

1) ลักษณะบุคคล เช่น การขอขมาเจ้าที่นา แรกไถนา แรกดำนา แรกปักกล้า และแรกเก็บข้าว เป็นต้น

1.1) กลุ่มพิธีกรรมที่มีเป้าหมายมุ่งบวงสรวง ข้อนวอน บูชา เสี่ยงทาย ก่อนฤดูทวง หรือก่อนเริ่มทำนา เพื่อบอกกล่าว แจกแจง ขออนุญาต ขอโอกาสแสดงรายละเอียดแก่เทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องว่าบัดนี้ถึงเวลาบริหารจัดการเกี่ยวกับข้าวและการทำงานอีกแล้วขอให้ท่านได้รับรู้และช่วยคุ้มครอง สิ่งใดดีขอให้เกิดขึ้น สิ่งใดร้ายขอให้จัดไป ขอให้ท่านได้รับเอาเครื่องบูชา เมื่อหลังฤดูเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว จะนำเครื่องบูชาสังเวद्यถวายท่านอีกครั้ง

1.2) กลุ่มพิธีกรรมที่มีเป้าหมายเพื่อการเพาะปลูกโดยตรง เช่น เริ่มไถนา เริ่มปักดำ เป็นการขอโอกาสกระทำ หรือลวงเกิน ขอขมาลาโทษที่ลวงเกินและฝากฝังให้เป็นภาวะ ให้รับรู้ว่าได้เริ่มต้นกิจกรรมทำนาแล้ว

1.3) กลุ่มพิธีกรรมที่มีเป้าหมายเพื่อการบำรุงรักษา กล่าวคือ เมื่อปลูกข้าวแล้วทั้งคนและข้าวจะต้องได้รับการบำรุงรักษาดูแลอย่างดี การรักษาข้าว เช่น ถอนหญ้าก็ให้ปลอดภัยจากอสรพิษ หนอนหนาม ขณะเดียวกันก็ขอให้ข้าวออกงามเติบโตแข็งแรงจนออกรวงได้เก็บเกี่ยว อย่าได้มีศัตรูต่างๆ มาเบียดเบียน หากเกิดสิ่งเหล่านี้ ก็จัดพิธีกรรมกลุ่มนี้ขึ้นตามลักษณะอาการที่เกิดขึ้น ซึ่งเชื่อว่าสามารถบำบัดไปได้

1.4) กลุ่มพิธีกรรมที่มีเป้าหมายเพื่อการเก็บเกี่ยว เป็นพิธีกรรมที่มุ่งให้คน ข้าวและสัตว์ตลอดถึงสิ่งที่เกี่ยวข้อง ดำเนินการเก็บเกี่ยวข้าวด้วยความสะอาดปลอดภัยและขออนุญาตลวงเกินต่อแม่โพสพขออย่า ได้ตกใจ เสียขวัญ ซึ่งเป้าหมายกลุ่มนี้เพื่อการบำรุงรักษา คือ ขั้นตอนการดำเนินงานต่อจากขั้นแรก (การเพาะปลูก) ซึ่งการดำเนินงานแต่ละขั้นนี้ ชาวนาทราบดี

1.5) กลุ่มพิธีกรรมที่มีเป้าหมายเพื่อการเฉลิมฉลองหลังฤดูทวง หรือสิ้นสุดการดำเนินงานในรอบปีหนึ่งๆ บุคคลหรือชุมชนเคยมีประเพณี วาจา สัญญาบนบานไว้ว่าอย่างไร ถึงเวลาที่จะต้องปฏิบัติแล้ว หรือเคยลวงเกินต่อสิ่งใด ก็ถึงเวลาขอขมาโทษแล้ว

จากการศึกษาชุมชนวัฒนธรรมข้าวมีระบบ ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรม อันเนื่องด้วยแม่โพสพอย่างต่อเนื่องและยาวนานมาหลายชั่วอายุคน เขามักเรียกพิธีกรรมดังกล่าวโดยรวมๆ ว่า “การทำขวัญข้าว”

2) ลักษณะความร่วมมือของชุมชน เช่น การทวงข้าวยาโค ข้าวยาคุ การทิมข้าวเม่า (ข้าวหม่าว) และการทำขวัญข้าว เกิดเป็นทางเลือกของชุมชนในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม สุขภาพ และลดต้นทุนการผลิต

โดยร่วมพัฒนาโจทย์วิจัยเชิงปฏิบัติการโดยชุมชนมีส่วนร่วมจัดทำแปลงสาธิตการทำนาอินทรีย์ จำนวน 18 ไร่ มุ่งเน้นกระบวนการเรียนรู้ของเกษตรกรในการทำปุ๋ยหมักชีวภาพ ตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง

2.1) กิจกรรมที่มิซ่าวเมา (ซ่าวหม้าว) ประซากร คือ ชุมชนพนางตุง นักเรียนจากโรงเรียนในพื้นที่ ตำบลพนางตุง เครือข่ายเกษตรทางเลือกเมืองลูง และเยาวชน อาจารย์ บุคลากร และนักศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ และชุมชนใกล้เคียง มีผู้เข้าร่วมโครงการจำนวน 247 คน จากการประเมินผล พบว่าความคิดเห็นของ ประเด็นการประเมินความพึงพอใจพิจารณาเป็นรายข้อปรากฏว่ามีค่าเฉลี่ยรวมที่ 3.88 ซึ่งค่าที่ได้จากการประเมินทุกข้ออยู่ในระดับมาก ทั้ง 17 ข้อ สามารถเรียงลำดับคะแนนเฉลี่ยจากมากไปหาน้อย (ดูตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 แสดงลำดับความพึงพอใจของผู้เข้าร่วมกิจกรรมที่มั่วเมา (ข้าวหม่า)

ลำดับที่	ประเด็นการประเมิน	ค่าเฉลี่ย ความพึงพอใจ
1	ควรดำเนินกิจกรรมต่อไป	4.23
2	ความพอใจในกิจกรรมร่วมเรียนรู้วัฒนธรรมการบริโภคข้าว การสาธิต การทำขนมพื้นบ้านต่างๆ	4.15
3	ผู้เข้าร่วมมีความตระหนักและเห็นความสำคัญในการจัดกิจกรรมฟื้นฟู วัฒนธรรมข้าวของชุมชนนางตุง	4.14
4	ความพอใจในกิจกรรมการแข่งขันการทิมหม่า	4.09
5	ความพอใจในความเหมาะสมของกิจกรรม	4.02
6	การนำความรู้ความสามารถกลับไปใช้	3.91
7	ความพอใจในกิจกรรมการแข่งขันการตอบคำถามเกี่ยวกับ “ภูมิปัญญาการทำนา”	3.90
7	ความพอใจกิจกรรมร่วมเรียนรู้การทำข้าวหม่า การเก็บข้าว นวดข้าว คั่วข้าว ทิมหม่า ฯลฯ	3.90
8	ความพอใจเวลาที่ใช้ดำเนินกิจกรรม	3.89
9	ความพอใจของนิทรรศการให้ความรู้	3.87
10	พอใจความเหมาะสมของสถานที่	3.81
11	ความพอใจในกิจกรรมการแข่งขันการกินหม่า	3.78
12	ผู้เข้าร่วมมีความรู้และเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าวหลังร่วมกิจกรรม	3.74
13	ความพอใจในปริมาณของกิจกรรม	3.69
14	ความพอใจในโอกาสการได้แสดงความสามารถ	3.64
15	จำนวนผู้เข้าร่วมกิจกรรม	3.59
16	เกิดการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานกิจกรรมทุกภาคส่วนในพื้นที่	3.55
	ค่าเฉลี่ยความพึงพอใจ	3.88

ที่มา : รายงานสรุปกิจกรรมที่มั่วเมา (2551)

2.2) กิจกรรมการกวนข้าวยาคุ หรือข้าวยาโค ประชากร คือ ชุมชนนางตุง นักเรียนจากโรงเรียนในพื้นที่ตำบลนางตุง เครือข่ายเกษตรทางเลือกภาคใต้ และเยาวชน อาจารย์ บุคลากร และนักศึกษามหาวิทยาลัยทักษิณ และชุมชนใกล้เคียง มีผู้เข้าร่วมโครงการจำนวน 150 คน จากการประเมินผล โดยใช้แบบสอบถามมีผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีการศึกษาชั้นมัธยม จำนวน 87 คน คิดเป็นร้อยละ 58 พบว่าความคิดเห็นของประเด็นการประเมินความพึงพอใจพิจารณาเป็นรายชื่อปรากฏว่ามีค่าเฉลี่ยรวมที่ 4 ซึ่งค่าที่ได้จากการประเมินอยู่ในระดับมาก สามารถเรียงลำดับคะแนนเฉลี่ยจากมากไปหาน้อย (ดูตารางที่ 2)

ตารางที่ 2 แสดงลำดับความพึงพอใจของผู้เข้าร่วมกิจกรรมการกวนข้าวยาคุ หรือข้าวยาโค

ลำดับที่	ประเด็นการประเมิน	ค่าเฉลี่ยความพึงพอใจ
1	ความเหมาะสมในการเผยแพร่ข่าวสารเกี่ยวกับการจัดโครงการ	4.39
2	ความรู้ที่ได้จากมาร่วมกิจกรรม	4.36
3	ความเหมาะสมของกิจกรรมกับกลุ่มเป้าหมาย	4.32
4	ความเหมาะสมของสื่อ-อุปกรณ์ที่นำมาใช้	4.32
4	การได้รับความสะดวกในการมาร่วมกิจกรรม	4.32
5	ความเหมาะสมของสถานที่จัดกิจกรรม	4.29
6	โครงการนี้มีส่วนทำให้เกิดความตื่นตัวทางวิชาการ	4.28
7	ประโยชน์ที่ได้รับจากวิทยากร	4.25
8	เนื้อหาสาระตรงกับความสนใจ	4.24
9	ความเหมาะสมของรูปแบบในการจัดกิจกรรม	4.22
10	ความน่าสนใจของกิจกรรม	4.17
10	ความรู้ที่ได้สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้	4.17
11	การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ	4.15
12	ความรู้ที่ได้สามารถนำไปใช้ประโยชน์กับกลุ่มและเครือข่าย	4.14
13	ความเหมาะสมของช่วงเวลาในการจัดโครงการ	4.09
14	ความเหมาะสมเกี่ยวกับการประชาสัมพันธ์ภายในงาน	4.08
15	ความเหมาะสมของระยะเวลาในการจัดโครงการ	4.03
	ค่าเฉลี่ยความพึงพอใจ	4.00

ที่มา : รายงานสรุปกิจกรรมการกวนข้าวยาคุ หรือข้าวยาโค (2552)

2.3) กิจกรรมการทำขวัญข้าว ประชากร คือ ชุมชนพนางตุง นักเรียนจากโรงเรียนในพื้นที่ตำบลพนางตุง เครือข่ายเกษตรทางเลือกภาคใต้ และเยาวชน อาจารย์ บุคลากร และนักศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ และชุมชนใกล้เคียง มีผู้เข้าร่วมโครงการจำนวน 114 คน จากการประเมินผล โดยใช้แบบสอบถามมีผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีการศึกษา

ตารางที่ 3 แสดงลำดับความพึงพอใจของผู้เข้าร่วมกิจกรรมการทำวิทยุข้าว

ลำดับที่	ประเด็นการประเมิน	ค่าเฉลี่ยความพึงพอใจ
1	วิทยากรใช้เทคนิคน่าสนใจ	4.41
2	อาหารและเครื่องดื่มเหมาะสม	4.35
2	การนำไปประยุกต์ใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันหรือหน้าที่การงาน	4.35
3	สื่ออุปกรณ์ที่ใช้เหมาะสมกับกิจกรรม	4.29
4	เนื้อหาที่จัดครอบคลุมเพียงพอ	4.27
5	วิธีการที่ใช้เหมาะสมกับผู้ร่วมกิจกรรม	4.26
6	กิจกรรมที่จัดสอดคล้องกับหัวข้อ	4.24
6	ความรู้ความเข้าใจที่ได้รับ	4.24
7	ประสบการณ์/ทักษะที่ได้รับ	4.15
8	การตอบสนองความต้องการ/วัตถุประสงค์/ความหวังที่มาเข้าร่วม	4.19
9	กิจกรรมที่จัดทำให้เกิดการมีส่วนร่วม	4.11
10	วิธีการที่ใช้เหมาะสมกับกิจกรรม	4.09
11	วิธีการที่ใช้เหมาะสมหัวข้อ/ประเด็น	4.08
11	กิจกรรมที่จัดเหมาะสมผู้เข้าร่วม	4.08
11	วิทยากรสามารถทำให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมมีความรู้/ความเข้าใจ/ปฏิบัติได้	4.08
12	วิทยากร/ผู้ช่วยวิทยากรให้คำแนะนำช่วยเหลือ	4.06
12	ช่วงเวลาที่จัดมีความเหมาะสม	4.06
13	สถานที่จัดมีความเหมาะสม	4.05
14	ความน่าสนใจในเนื้อหาสาระของนิทรรศการ	4.03
15	ความเหมาะสมของรูปแบบในการจัดนิทรรศการ	3.89
15	การอำนวยความสะดวกของบุคลากรที่จัด	3.89
16	การประชาสัมพันธ์โครงการได้ทั่วถึงกลุ่มเป้าหมาย	3.88
	ค่าเฉลี่ยความพึงพอใจ	4.10

ที่มา : รายงานสรุปกิจกรรมการทำวิทยุข้าว (2552)

1. การพัฒนาภูมิปัญญาเกษตรกรรม มีการร่วมพัฒนาโจทย์วิจัยจัดทำแปลงสาธิตการทำนาอินทรีย์ จำนวน 18 ไร่ ประกอบด้วย ข้าวพันธุ์เล็บนก ส้มหยด และข้าวเหนียวดำ เป็นแปลงนารวมของชุมชนร่วมกับวิทยาลัย ภูมิปัญญาชุมชน โดยกระบวนการดำเนินการร่วมกันระหว่างผู้วิจัยกับกลุ่มแกนนำชุมชนในทุกกระบวนการผลิต เพื่อร่วมกันเรียนรู้ และแก้ปัญหา และเพื่อเป็นการฟื้นฟูวัฒนธรรมความคู่ ดังต่อไปนี้

การเตรียมดิน ด้วยการเริ่มการทำงานครั้งนี้เป็นช่วงเวลาปลายฤดูการเตรียมดินในทำนา ดังนั้น คณะผู้ดำเนินการจึงตัดสินใจในการเลือกใช้เครื่องจักร รถไถเตรียมดิน คือ

1) กิจกรรมพิธีการแรกนา	4) กิจกรรมหว่านข้าว
2) ไถตะ พื้นที่ทำนา จำนวน 18 ไร่	5) ไถกลบ
3) แรกหว่านข้าว	

การบำรุง และดูแลรักษา

1) กิจกรรมถอนกล้า เพื่อซ่อมในพื้นที่นาดำ	4) ใส่ปุ๋ยครั้งที่ 1
2) กิจกรรมดำนา	5) ใส่ปุ๋ยครั้งที่ 2
3) กิจกรรมทำปุ๋ยหมักแห้ง จำนวน 4 ตัน	

การเก็บเกี่ยวผลผลิต

1) การออกปาก
2) การจัดการเมล็ดพันธุ์ มีมติ จัดการให้เป็นกองทุนเมล็ดพันธุ์หมุนเวียนแก่เกษตรกร

ผลการจัดทำแปลงสาธิตการทำนาอินทรีย์ของชุมชน เกิดกระบวนการเรียนรู้โดยการปฏิบัติจริง มีการขยายผลสู่การจัดทำกองทุนเมล็ดพันธุ์หมุนเวียน และกลุ่มปุ๋ยหมักชีวภาพในรูปแบบการรวมหุ้น ร่วมแรงกันทำ และแยกกันใช้ได้อย่างเหมาะสม

สรุปและข้อเสนอแนะ

ภูมิปัญญาการทำนาของชุมชนหมู่ที่ 5 บ้านท่าช้าง ได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติที่มีการสั่งสม สืบทอด เกิดเป็นพลังชุมชนมีจิตสำนึก ตระหนักในคุณค่าและเคารพต่อธรรมชาติ ทรัพยากร บุคคล และสัตว์อย่างเกื้อกูลและสมดุล เกิดพลวัต (Dynamic) ทางด้านจิตวิญญาณในการกลับสู่รากเหง้าของตนให้มีการดำรงอยู่ของระบบความเชื่อ กระบวนการผลิต และวัฒนธรรมการบริโภค เกิดความสมดุลของ

ระบบนิเวศวิทยา เกิดเป็นพลังทางปัญญาของชุมชนในการต่อสู้กับกระแสการเปลี่ยนแปลงค่านิยมของสังคมโดยเฉพาะ การฟื้นฟูประเพณีวัฒนธรรมข้าวจนเป็นประเพณีประจำปีของหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียง เกิดเครือข่ายชาวนา ในจังหวัดพัทลุง มีกองทุนหมุนเวียนเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นเมืองจังหวัดพัทลุง เกิดการรวมตัวจัดตั้งกลุ่มนุ้ยหมักชีวภาพ ในชุมชน และเกิดเป็นแหล่งเรียนรู้แบบ บูรณาการของนักเรียน นักศึกษา อาจารย์ นักวิชาการ และชุมชน ดังนั้น ในการทำโครงการวิจัยครั้งนี้ จึงถือได้ว่าเป็นการจุดประกายทางความคิดในการค้นหาตัวตนของชาวนาที่มีการสั่งสม ภูมิปัญญา ทบพวน คัดสรรและพัฒนาโดยบุคคลภายในชุมชนเอง เกิดเป็นพลังความเข้มแข็งที่จะพัฒนางานเกษตรกรรม ที่ยั่งยืนอย่างพออยู่ พอกินได้ต่อไป

สิ่งที่น่าเป็นไปได้ในการพัฒนาพื้นที่นี้เพื่อเกิดความยั่งยืน โดยการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาตีความ และอธิบายด้วยกระบวนการขององค์ความรู้สมัยใหม่ เพื่อให้คนรุ่นหลังได้รู้จัก ตระหนักในคุณค่าของภูมิปัญญา ชาวบ้าน พร้อมทั้งควรมีการพัฒนายกระดับภูมิปัญญาชาวบ้านให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนและสังคม โดยใช้ กระบวนการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนผลักดันสู่แผนและนโยบายขององค์กรที่เกี่ยวข้องในสังคมต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กิตติ ต้นไทย. 2540. โครงการเศรษฐกิจท้องถิ่นลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา : ศึกษาเฉพาะกรณีข้าวและยางพารา ตั้งแต่ พ.ศ. 2439 – 2539. รายงานผลการวิจัย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- จักรทิพย์ นาดสุภา และ พูนศักดิ์ ชานิกรประดิษฐ์. 2540. เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต. กรุงเทพฯ: คอมแพคท์พริ้นท์ จำกัด.
- วิมล คำศรี. 2540. วัฒนธรรมข้าวและพลังอำนาจชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา. รายงานผลการวิจัย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- งามพิศ สัตย์สงวน . 2545. วัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย : การคงอยู่และเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2539. ภูมิปัญญาและกระบวนการเรียนรู้ของชาวนาบ้านไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.